

Menšia úvaha o väčších nedorozumeniach

JURAJ ŠEDIVÝ

Odpoveď na reakciu Júliusa Bartla na moju esej: Poučenie z krízového vývoja v stredovekej scholastike - esej (nielen?) o nás stredovekároch (*Forum Historiae* č. 1/2007, *História* č. 3/2008)*

Verejné vedecké polemiky sú u nás ale aj v okolitých krajinách pomerne zriedkavým javom. Preto si vážim verejnú reakciu Júliusa Bartla, na ktorú rovnako verejne odpovedám.

O tom, že pochopenie nie je odsúdenie

Mottom mojej eseje nebola namyslená kritika tých, čo písali históriu predou mnou, ale snaha ukázať, že výber faktov a ich interpretácia (nielen slovenských) historikov bola a vždy aj bude determinovaná svojou dobou. Mierne odľahčený tón, akým som o našich majstroch a učiteľoch písal, som použil kvôli tomu, aby čitateľ nás historikov nebral až tak vážne. Pretože už zajtra si budeme myslieť niečo iné, ako sme si mysleli dnes! Preto by sme sa nemali smrteľne vážne brať ani sami seba. Nie sme predsa nejakí neomylní šamani, ale ľudia, ktorí hľadajú pravdu o minulosti a pritom chtiac či nechtiac poskytujú argumenty ideológom. Nie bez zaujatia sme bránili isté skupiny obyvateľstva napríklad proti maďarizácii na konci 19. storočia či voči čechoslovakizmu počas 1. ČSR alebo voči územným nárokom okolitých štátov počas druhej svetovej vojny. Zaujímali sme jediný správny postoj „plebejského národa ako tisícročnej včely“ za socializmu alebo sa v súčasnosti snažíme projektovať slovenský národ do 9. storočia či naopak ho nachádzať až v revolučnom nacionalistickom vrení 19. storočia. Chápem naše dobové postoje, deje sa to aj v historiografiách všetkých okolitých štátov, ale práve preto treba poukázať na to, že naše postoje nie sú nezaujaté. Môj hlavný odkaz čitateľovi bol: Milá naša verejnosť! Ber naše historické teórie vždy s istou rezervou.

Historici - a teda ani ja - sa nedokážeme vytrhnúť z nášho sveta, z každodenných politických, sociálnych, konfesijných a iných postojov. Nielen, že máme právo hľadať svoju (sic!) pravdu o dejinách, ale nemáme na výber. Sme k tomu donútení Prokrustovým lôžkom nášho ľudského poznávania! V tomto zmysle opakovane konštatujem, že objektívna historická pravda na nás nečaká v archívoch či pod zemou a my historici ju neobjavujeme ako Krištof Kolumbus Ameriku.

* Odpoveď Juraja Šedivého na reakciu Júliusa Bartla sme prevzali z internetovej verzie časopisu *História*.
Link (27. 10. 2008): <http://www.historiarevue.sk/index.php?id=forumkprispevkujurajasediveho>

Konstruujeme ju na základe nami vybraných a dostupných faktov a interpretácií. Ako sa môže poctivý historik vyrovnáť s touto predestináciou? Keďže drvivá väčšina z nás je platená zo štátnych peňazí, mali by sme prispievať k tomu, aby boli dejiny zdrojom rozvoja (ak už nie rovno poučenia) celej spoločnosti - nie aby boli predmetom jej rozdeľovania. Teda neustále poukazovať na to scholastické *sic et non*. Že Svätopluk bol síce kráľom pre jedného pápeža, ale pre cisára bol vždy len kniežaťom. Že po zániku Veľkej Moravy mohlo niekde na jej území kresťanstvo pretrvať, ale že máme zároveň aj doklady na návrat veľkej časti jej bývalého teritória ku predkresťanským predstavám. Správne môže byť aj A aj B...

Naopak čierno-biele videnie sa prejavilo napríklad aj v diele Jána Stanislava, ktoré vzniklo počas druhej svetovej vojny. Neznevážujem všetky jeho vedecké prínosy, ale jasne som poukázal, prečo si vybral dané témy (politická aktuálnosť) a aké dva hlavné momenty zdôrazňoval vo svojich prácach (dokázať slovacitu južných území a kultúrnosť našich predkov). Aj príklad Jána Stanislava ukazuje, že každá historiografia by mala odhaľovať vedomé či nevedomé motivácie a vplyvy v dielach svojich historikov, aby sme mohli lepšie pochopiť okolnosti vzniku ich diel bez toho, aby sme autorov a priori glorifikovali alebo zatracovali. Nemyslím si, že by slovenská apologetická historiografia bola zlá. Proste je apologetická!

Z pozície kriticky mysliaceho intelektuála nemôžem prijať vetu profesora Bartla, podľa ktorého *„radšej si vážme prácu historikov a jazykovedcov, ktorí v kritických chvíľach podopreli vedeckými dôkazmi nárok Slovákov na toto územie“* (myslený je juh dnešného Slovenska). Myslím si, že nárok na nejaké územie je vždy neistý a nemal by byť predmetom záujmu historikov. Majú na juh Slovenska väčšie právo Slováci, ktorých predkovia tam boli skôr alebo Maďari, ktorých predkovia tam žili jedno tisícročie? Ak by išlo len o to, kto tu bol prvý, potom by Karpatskú kotlinu mali Slováci aj Maďari uvoľniť potomkom Germánov či ešte starších skupín a mali by sa pekne krásne spakovať a vrátiť sa v našom prípade niekde do ukrajinských močarísk a v prípade Maďarov do nadčiernomorských stepí či ešte ďalej. Prečo sa dnes nečítajú knihy vojnových nemeckých historikov, ktorí dokazovali, že vyššiu kultúru priniesli do strednej Európy nemeckí kolonisti? Prečo zatracujeme maďarské teórie o Slovákoch formujúcich sa na našom území až v neskorom stredoveku? Keď odsudzujeme jedných, nemôžeme okiazať druhých.

Apologetické slovenské či okupantské maďarské histórie mi zaváňajú stuchlinou 19. storočia. Tie apologetické mali svoje opodstatnenie a vo svojej dobe boli potrebné. Ale dnes by sme už hádam aj jedny aj druhé mohli nahradiť aktuálnejšou a zdravšou koncepciou multikultúrnych spoločných dejín. Myslím si, že je škoda, že Slováci málo vedia o tom, že Maďari žili už v stredoveku aj na Liptove a že vo Svätoplukovom vojsku bojovali ako jeho spojenci aj staromaďarskí lukostrelci. Maďarom zase ich historici taktne nepripomínajú, že nemálo Slovákov žilo aj na území dnešného Maďarska alebo že podľa svedectva Theotmara (okolo roku 900) bojovali vo vojsku starých Maďarov aj Slovania (aj Nitrania alebo ak niekto veľmi chce tak „starí Slováci“). Aj to sú fakty! Lenže nie všetkým politikom

by sa asi páčilo odhaľovať sochy Svätopluka s maďarským veľmožom alebo svätého Štefana so slovanským vladykom po boku.

O tom, že nacionalizmus v stredoveku bol aj nebol

Neblahým dedičstvom, ktoré nám zanechali obľúbení romantickí prozaici 19. storočia, je „znárodnenie / znacionalizovanie“ dejín a hlavne stredoveku. Henryk Sienkiewicz videl v boji Rádu nemeckých rytierov a Jagellovcov národnostný konflikt zákerných Nemcov a statočných Poliakov. Alois Jirásek zase opisoval husitské hnutie ako konflikt slobodomyselných Čechov a imperialistických Nemcov. Týmto romantickým znacionalizovaním stredoveku je zrejme ovplyvnený aj Július Bartl, keď píše, že „v medzištátnej podobe sú to boje Čechov s Nemcami počas husitskej revolúcie“. Presne tak si francúzski a anglickí romantickí spisovatelia 19. storočia predstavovali storočnú vojnu ako boj stredovekých Francúzov proti Angličanom.

V skutočnosti bola identita nepriateľských táborov v predindustriálnom období vždy heterogénna. Na sklonku antiky bojovalo v rímskom vojsku obrovské množstvo Germánov (Vandal Stilicho sa dokonca stal rímskym generálom). Vojsko nemeckého cisára s talianskym menom Barbarossa bolo plné Flámov, Normanov a iných Nenemcov. Heterogénnosť uhorského vojska musela byť do očí bijúca: ľahká kumánska jazda, ťažkí rytieri bavorského či talianskeho pôvodu, maďarsky hovoriaci lučištníci, slovensky kričiaca pechota, francúzsky nadávajúci johaniti, chorvátski námorníci, sikulskí pešiaci a mnohí ďalší. A heterogénna nebola len armáda ale aj mestá, dediny, kupecké cechy. Ako si inak predstaviť, že aj v prevažne nemeckom Prešporku viedli korešpondenciu aj v slovakizovanej češtine? Tendencie v niektorých obdobiach a lokalitách boli síce izolacionistické, ale až do nešťastného 19. storočia mal vždy navrch multikultúrny svet. Uhorská spoločnosť bola pestrá ako orientálny koberec. Dôkazom je aj fakt, že Uhorsko ako posledné z okolitých štátov prešlo na maďarčinu (rokovania na uhorskom sneme ako aj oficiálna korešpondencia bola až do jozefínskeho obdobia vedená v latinčine, na Morave prešli na češtinu už v roku 1479, v Rakúsku zanechali latinčinu ešte skôr).

Preto si myslím, že nie je pravda, že, ako píše Július Bartl: „vzťah jednoduchého slovenského ľudu k uhorskému štátu a vôbec proti pánom nebol kladný“. Kto vôbec tvoril „jednoduchý slovenský ľud“? Nebol to vari konglomerát jednotlivcov s rozdielnymi pohnútkami a myslením? „Ľud“ (či v modernej dobe „národ“) nie je historickým subjektom, ako to často podávajú historici! Bol skôr objektom dejín, ktorým hýbali (a hýbu!) jednotlivci spojení do záujmových skupín - politických, ekonomických, intelektuálnych a iných. Aby sme našli „akcie národa“ aj v predosvieteneckom období, vyťahujeme na svetlo božie stále tých niekoľko príkladov etnických animozít (1381 Žilina, 1386 Budín, 1485 Trnava). Ale kde sú tie „zvyšné“ stáročia prevažne bezproblémových interetnických vzťahov na dvore, v mestách a dedinách, hradoch a podhradách? Ak mal niekto prevažne nemecky hovoriacu matku a viac slovensky či maďarsky hovoriaceho otca - aká bola jeho identita? Matej Korvín mal otca valašského („rumunského“) pôvodu (Johannes „Olah / Vlach“ Hunyadi), vedel výborne po latinsky, rozprával viacerými slovanskými jazykmi (asi aj po slovensky) a rumunsky. Napriek tomu bol *rex*

Hungariae a keby sme sa ho vďaka stroju času mohli opýtať na jeho „národnosť“, tak by iste odpovedal „*Ego sum natione Hungarus!*“. Teda: „*Som Uhor!*“.

Ak chcel v stredovekom Uhorsku niekto niečo znamenať, musel ovládať viac rečí. Uznávam, že aj v stredoveku existovala skupinová identifikácia založená prevažne na základe materinského jazyka a skupinovej tradície. U šľachty však ťažko povedať, čo bolo ich materinským jazykom, keďže otec deti takmer nevidel, matka sa o ne starala menej ako dnes a deti v skutočnosti vychovávali v útlom veku dojky a pestúnky. Attila Zsoldos v *Histórii* 4/2008 uvádza, že napríklad o Ladislava IV. z rodu Arpádovcov sa starala uhorská Nemka. Matejovi Korvínovi verný rakúsky rytier Sigismund Schneidpeck je v maďarsky písaných dobových prameňoch označovaný ako Zsigmond Snapek. Svedčí to o tom, že niečo ako „národná identita“ bola pre vtedajšieho pisateľa podružná. A tak ak sa aj z nášho pohľadu jasne nemecký Georg Siebenbürger mohol označiť za časť *natio Hungarica*, prečo by sa so svojou vlasťou - teda Uhorskom - nestotožnil svojho času aj Juraj Jánošík? Či si máme nebodaj myslieť, že v lesoch nad Terchovou nostalgicky spomínal na Veľkú Moravu alebo nebodaj už kul plány na vytvorenie Slovenského štátu? (To na margo konštatovania, že „*Slováci nemali prečo milovať uhorský štát*“.) Či sme už zabudli, že aj jeden z Jánošíkových druhov sa volal signifikantne - Uhorčík?! Poddaní či šľachta boli proste lojálni alebo nelojálni voči svojmu pánovi, či už rozprávali oni alebo on prevažne po slovensky, maďarsky, nemecky alebo inak. Rovnako ako my nadávame na štát kvôli vysokým daniam a sme hrdí, keď zvíťazia naši hokejisti, tak nadával stredoveký Slováč, keď mal platiť desiatok a deviatok a tešil sa, keď uhorské vojsko odohnalo českých alebo poľských votrelcov.

V tomto zmysle znovu opakujem význam heterogénnej identity a slobodného rozhodnutia jednotlivca. Obrazne povedané má Július Bartl naozaj pravdu, keď sa ironicky pýta, či, sa ktorýkoľvek Slováč mohol (a môže) slobodne vyhlásiť za Eskimáka (správnejšie Inuita). Veď ako inak by mohli zmiznúť tie státisíce Slovákov, ktorí podľa oficiálnych štatistík žili v Maďarsku ešte v roku 1919? Maďari ich predsa všetkých nepozabíjali! Nie, pod väčším alebo menším tlakom (ale koniec koncov predsa len zo slobodnej vôle) prestali byť Slováčmi a stali sa Maďarmi. Podobne sa však rozmnožili aj rady Slovákov. Svedčia o tom mená ako Jakub Maďar, Martin Dojč, Ján Hanzel, Táňa Poliaková a podobne. Francúz Sarkozy by o tom zrejme vedel povedať svoje...

Nie je to vina Slovákov, že sa postupne vydedili zo spoločných uhorských dejín, ku ktorým sa teraz pracne vraciame. Zavinili sme to žiaľ my, slovenskí (a najmä maďarskí) historici 19. a 20. storočia. Je načase presadiť staronový diskurz o historických Slováčoch, spolutvoriacich dejiny celého Uhorska. Aj preto si myslím, že v inak vynikajúcej práci Juraja Žudela o stoliciach na Slovensku predsa len mala byť aj mapka všetkých uhorských stolíc. Mindrák z mapy „veľkého Uhorska“ môžeme prekonať iba tak, že si ju pokojne zavesíme na stenu a povieme konečne sebe aj svetu, že toto kráľovstvo je aj naše. Ako Matej Korvín nebol Maďar, tak stredoveké Uhorsko nebolo Maďarsko. Vráťme teda

Uhorsku pozitívnejšie miesto v historickom vedomí Slovákov. Ale tu nechcem vyvalovať otvorené dvere - väčšine slovenských historikov je to jasné...

O tom, že pluralita metód a interpretácií nie je bezbrehým relativizovaním

Moju esej inšpirovala zhoda okolností, keď v tom istom týždni sa dvaja kolegovia navzájom znevažovali za to, že jeden je „len pozitivist, ktorý nedokáže vytvoriť zaujímavú teóriu“ a druhý zase že je „len Západu zapredaný teoretik-štrukturalista, ktorý nevidí jednotlivca a prameň“. Vo svojej eseji som sa snažil ukázať, že oba prúdy v zásade majú šancu existovať vedľa seba takmer nezávisle. Že teórie nie sú len akýmsi vrcholom desaťročia stavanej pyramídy faktov. Veď analýza nevedomých štruktúr myslenia, pomocou ktorých vytváral stredoveký človek svoj hodnotový systém a explicitné výpovede je možná aj na základe edície jedinej dobovej legendy. Nemusíme čakať, kým bude vydaná väčšina stredovekých prameňov. Tézy sú na to, aby sa postupne overili, vyvrátili, alebo poopravili. Tomu sa nevyhnú ani niektoré formulácie našich najväčších a najpoctivejších pozitivistov. V tomto duchu som vyzýval na zmierenie dvoch z metodickéj stránky prevažujúcich historických táborov. Pravda, ideálne by bolo, ako píše Július Bartl, keby sme mali čo najviac historikov, ktorí by dokázali uplatňovať oba prístupy, ale takýchto medievistov u nás žiaľ „ako maku“ veru nie je...

Na margo plurality interpretácií: Asi nikto sa so mnou nebude hádať o tom, či bola bitka pri Moháči naozaj v auguste roku 1526. Takéto jednoduché úsudky sú buď pravdivé alebo nepravdivé - matematicky sa dajú vyjadriť jednotkou alebo nulou. Udalosti či fakty sú len surovinou, z ktorej historici vytvárajú svoje interpretácie. A tie môžeme rozdeliť na viac či menej zasahujúce do moderných skupinových identít. Ako menej zasahujúcu (alebo dokonca vôbec nezasahujúcu) môžeme uviesť napríklad teóriu, že česká a rakúska vojna Mateja Korvína vzala Uhorsku sily na boj s Osmanskou ríšou. Na nej sa asi zhodneme tak slovenskí ako aj maďarskí alebo tureckí historici. V tom má profesor Bartl pravdu („*Na niečom sa však musíme dohodnúť a považovať daný problém za vyriešený.*“). Naozajstný problém však nastáva pri každej interpretácii, ktorá do súčasných skupinových (nebudaj národných) identít a mytológií zasahuje. Tam je už dohoda takmer nemožná. To je dôvod, prečo vidia vznik Uhorska inak slovenskí a inak maďarskí historici. Aj víťazstvo Červenej armády v roku 1945 podajú svojim čitateľom inak ruskí historici (mysliac na heroický boj a nasadenie obyčajných ľudí) a inak ich nemeckí kolegovia (mysliac na desaťtisíce znásilnených nemeckých žien pri prechode ruského frontu a následné násilné deportácie nemeckých civilistov z krajín strednej Európy). A kto z nich má „lepšiu“ pravdu?

Napokon sme sa dostali k tomu, prečo som vlastne napísal svoju obranu „pluralitnej historiografie“, ktorá bola profesorom Bartlom nepriamo označená za mystifikácie zaštitujúce sa svetovosťou a módnymi trendmi. V istom zmysle s ním súhlasím. Moja esej bola dúfam „módna“, lebo som sa pokúsil o akýsi v súčasnosti aktuálny postmoderný a postnacionálny pohľad. Lenže rovnako „módna“ a aktuálna bola svojho času aj historiografia z pohľadu nacionalizmu alebo socializmu, fašizmu či iných ideových prúdov. Tiež mala istú intenciu - neverím na neovplyvnenú objektívnu interpretatívnu

historiografiu. Istý rozdiel tu však je. Moja multikulturálna koncepcia spája, zatiaľ čo tie ostatne menované rozdeľujú súčasnú spoločnosť.

Ešte zopár záverečných slov

Tvrdil som vo svojej eseji, že Anonymova kronika je akýmsi „poškrabkom“ toho druhu ranostredovekých kroník, ktoré označujeme súhrnným názvom „origo gentis“ (Jordanes, Paulus Diaconus, Beda Venerabilis, Widukind a iní). Teda kroník, ktoré legitimizujú primát istého „etnika“ (presnejší je neutrálny termín „gens“) a ich vodcov nad inými. Je to tendencia, ktorá je v rozpore s univerzalistickým duchom stredovekej Európy (aký reprezentuje napríklad Schedelova kronika sveta) a na Západe sa s prelomom tisícročia postupne vytráca. V strednej Európe sa objavuje až vo vrcholnom stredoveku ako predzvesť rodiaceho sa protonacionalizmu v „intelektuálnych kruhoch“ stredovekej strednej Európy. Tie potom túto myšlienku podľa Františka Grausa implantovali stredovekej šľachte, aby napokon v 18. a 19. storočí ideu (celo)národných identít prijali aj masy vidieckeho obyvateľstva.

Napriek tomu, že mám zborník Bratislava z roku 1933, na stránkach ktorého celá diskusia „o starom Slovensku“ prebehla, v poličke hneď nad pracovným stolom a napriek tomu, že som onú diskusiu pred pár rokmi pozorne čítal, som nechtiac označil miesto Daniela Rapanta za hlavného oponenta Václava Chaloupeckého Petra Ratkoša. Ďakujem preto Júliusovi Bartlovi za poopravenie. Ďakujem aj za spresnenie komentára pod ilustračným obrázkom, musím však povedať, že výber ilustračného materiálu aj komentár k nim bol záležitosťou redakcie.

Na záver by som si predsa len dovoľil rehabilitovať scholastikov, ktorých Július Bartl vidí v nie príliš lichotivom svetle. Takí Petrus Abelardus alebo Tomáš Akvinský boli filozoficky určite viac podkutí ako väčšina z nás historikov. Len niekoľkí reflektujú v teoretickej rovine, o čom vlastne prakticky píšú. Myslím si, že naša polemika nevyrieši zanedbané teoretické otázky. Ale môže aspoň podnietiť širšiu diskusiu a teoretickú sebareflexiu. Ak sa nám to s profesorom Bartlom podarilo, som rád. Ako „abelardovec“ dúfam, že v onej diskusii nakoniec zvíťazí to jeho typické *sic et non*...

PhDr., MAS Juraj Šedivý PhD. učí pozitivisticko-faktografickú paleografiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde je odborným asistentom na katedre archívniectva a pomocných vied historických, a zároveň sa zaujíma o dejiny mentality, je medievista, cyklista a milovník makových koláčov. Viac informácií a publikačnú činnosť pozri: <http://www.fphil.uniba.sk/index.php?id=540>